

Юрій ЛОПАТИНСЬКИЙ

доктор економічних наук, професор

ФАКТОРИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ТА СОЦІАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Конкурентоспроможність суб'єктів підприємницької діяльності має вирішальне значення для їхнього бізнес-успіху та перспективного розвитку. При цьому дослідження методологічних і прикладних питань конкурентоспроможності підприємництва в Україні має чітко виражені секторальні особливості. Вагому роль відіграє аграрний сектор як фундамент національної економічної системи, адже займає вагому частку у ВВП України, у структурі експорту, зайнятості працівників та ін. Загалом аграрний сектор і, зокрема – сільське господарство – володіють ознаками багатофункціональності. У глобальному трактуванні аграрний сектор виступає гарантом продовольчої безпеки та, як результат, – економічної безпеки загалом.

Так, згідно з даними Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD), Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO), прогнозується, що глобальний попит на сільськогосподарську продукцію зросте на 15 відсотків до 2028 р., тоді як очікується, що зростання продуктивності сільського господарства відбуватиметься дещо швидше, що приведе до того, що ціни на основні сільськогосподарські товари з поправкою на інфляцію залишаться на поточному рівні або нижче¹. Вагома роль тут належить Україні як одному з основних світових постачальників сільськогосподарської продукції, зокрема – зернових культур, олії та жирів, насіння та плодів олійних. Частка агропродукції у структурі

¹ OECD-FAO *Agricultural Outlook 2019-2028*. Agricultural output growth to keep food prices low over the coming decade, but many uncertainties are ahead. 2019. <https://www.oecd.org/agriculture/oecd-fao-agricultural-outlook-2019/>

експорту країни в останні роки зростає.

У складних умовах економічних, соціальних, екологічних викликів, як засвідчують наші дослідження², внутрішньою інституційною природою суб'єктів аграрної діяльності в Україні є сталість, стійкість і відносна виживаність. Як ніколи, це актуально сьогодні, в умовах широкомасштабної воєнної агресії, руйнування глобальних ланцюгів постачання та створення вартості (GVCs), нищення інфраструктури та ін. Зокрема, це «мало значні наслідки для цін на ключові товари в сільськогосподарському секторі»³ у 2022-2023 рр. у всьому світі.

Отже, національне аграрне підприємництво відіграє життєво важливу роль у гарантуванні продовольчої безпеки, розвитку села та економічному зростанні загалом. Це визначає внутрішні та зовнішні конкурентні позиції суб'єктів аграрного підприємництва, які розкриваються через теоретико-методичну категорію «конкурентоспроможності». Також значущим є комплексний огляд факторів, що генерують конкурентоспроможність аграрного підприємництва та сприяють зростанню її рівня.

Метою даного дослідження є розкриття факторів формування конкурентоспроможності суб'єктів підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України та розробка практичних рекомендацій щодо підвищення рівня конкурентоспроможності суб'єктів у розрізі основних детермінант її генерування в умовах невизначеності та соціальних викликів.

Аграрна система належить до категорії складних систем⁴ (з позицій холізму), які володіють ознаками відкритості, здатності до самоорганізації, еволюційності, багатоагентності, емерджентності⁵, синергетичності⁶ та ін. Складність механізмів взаємодії між підсистемами зумовлює властивості нелінійності динамічних агроекономічних систем. З іншого боку, вплив методологічного індивідуалізму та поведінкової економіки може зумовлювати деяку

² Лопатинський Ю.М. *Інституціональна трансформація аграрного сектора*: автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03. Київ, 2007. 36 с.

³ Arriola C. et al. Challenges to international trade and the global economy: Recovery from COVID-19 and Russia's war of aggression against Ukraine. *OECD Trade Policy Papers*. 2023. No. 265. OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/5c561274-en>.

⁴ Лопатинський Ю.М., Шкабара Т.Л. Системний підхід до розвитку аграрного сектора в умовах трансформації. *Економіка АПК*. 2004. № 1. С. 78-83.

⁵ Івашук Ю. П. Емерджентний інституційний порядок в економіці та його поведінкові підстави. *Економічна теорія*. 2016. № 3. С. 69-81. <https://doi.org/10.15407/etet2016.03.069>; http://etet.org.ua/docs/ET_16_3_69_uk.pdf

⁶ Лопатинський Ю.М. Синергетичні складові інституціональної трансформації аграрної системи. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Економіка*. Чернівці: Рута, 2005. Випуск 233. С. 37-42.

хаотизацію економічних процесів в аграрних системах, водночас взаємодіючи з детерміністичністю. Одним із факторів прояву цього є конкуренція. Як об'єктивно зазначає В. Геєць, свідомо економічна, соціальна та етична дія – добросовісна рівноправна конкуренція – інструмент трансформації від турбулентності до ламінарної динаміки⁷. Звісно, інституційні форми конкурентних відносин перебувають у стані еволюційної трансформації⁸ та взаємодії.

Відомо, що конкуренція, як і вільне підприємництво, ринкове регулювання, попит і пропозиція є основними ознаками ринкової економічної системи. Конкуренція, конкурентні позиції, конкурентні переваги є елементами саме конкуренто-ринкового середовища, формуючи національну, секторальну, суб'єктну конкурентоспроможність.

«Очевидно, що існує багато різних факторів, відповідальних за перетворення порівняльних переваг у конкурентоспроможність»⁹. Серед досліджуваних факторів варто виокремити глобальні, макрорівня, мікро- та локальні, суб'єктні та ін.

Сучасні глобалізаційні процеси, стрімкий розвиток міжнародної торгівлі, діяльність міжнародних організацій (зразка СОТ – WTO) зумовлюють глобальний характер конкуренції на світових ринках агропродовольчої продукції. Звісно, ці процеси не позбавлені турбулентності, монізації та фрагментації світу¹⁰, на фоні чого спостерігаються суперечності глобалізації і локалізації¹¹. Фрагментація світової економіки має чітко виражений ризиковий аспект¹². Не випадково щорічна зустріч як платформа конструктивного та перспективного діалогу у рамках Всесвітнього економічного форуму (WEF) у 2023 році проходила за темою «Співпраця у фрагментованому світі»¹³, адже сьогодні світ перебуває

⁷ Геєць В. М. Від турбулентності до ламінарної динаміки на основі рівноправної конкуренції. *Економічна теорія*. 2022. № 3. С. 5-28. <https://doi.org/10.15407/etet2022.03.005>; http://etet.org.ua/docs/ET_22_3_05_uk.pdf

⁸ Липов В. В. Еволюція інституційних форм конкурентних відносин. *Економічна теорія*. 2020. №1. С. 20-40. <https://doi.org/10.15407/etet2021.01.020>; http://etet.org.ua/docs/ET_21_1_20_uk.pdf

⁹ Jambor A., Babu S. Strategies for Increasing Competitiveness of Agriculture. In: *Competitiveness of Global Agriculture*. Springer, Cham. 2016. https://doi.org/10.1007/978-3-319-44876-3_8

¹⁰ Геєць В. М. Від турбулентності до ламінарної динаміки на основі рівноправної конкуренції. *Економічна теорія*. 2022. № 3. С. 5-28. <https://doi.org/10.15407/etet2022.03.005>; http://etet.org.ua/docs/ET_22_3_05_uk.pdf

¹¹ Гриценко А. А. Економічні суперечності глобалізації і локалізації та їх сучасні прояви. *Економічна теорія*. 2022. №4. С. 5-29. <https://doi.org/10.15407/etet2022.04.005>; http://etet.org.ua/docs/ET_22_4_05_uk.pdf

¹² Плотніков О. В. Фрагментація світової економіки: ризиковий аспект. *Економіка України*. 2023. №7. С. 31-42. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.07.031>

¹³ *The World Economic Forum*. World Economic Forum Annual Meeting 2023. “Cooperation in a Fragmented World”. WEF. 2023. <https://www.weforum.org/events/world-economic-forum-annual-meeting-2023>

у критичній точці перелому, а велика кількість триваючих криз вимагає сміливих колективних дій, у т.ч. на засадах державно-приватної співпраці.

Зазначене зумовлює доцільність оцінювання ситуації як «економічна невизначеність». Економічна невизначеність є невіддільною (неусувною) частиною глобальної економіки та відноситься до стану непевності в економічних умовах сьогодення чи відсутності передбачуваності щодо економічної ситуації у майбутньому.

Економічна невизначеність – це стан, у якому можливі явища, процеси, події, наслідки залежать від обставин або умов, настання або виникнення яких має ймовірний характер, отже учасники економічної системи не можуть передбачити майбутню економічну ситуацію або результати своїх дій. Ймовірність виникнення небажаних наслідків зумовлює стан та умови економічних ризиків, ступінь яких залежить від невизначеності та проблемності ситуації.

На економічну невизначеність впливають чинники різноманітного характеру та спрямованості. «Самі причини виникнення невизначеності у господарській діяльності можна об'єднати у кілька груп. Насамперед, це недетермінованість процесів, які відбуваються у суспільстві, відсутність інформації про поведінку суб'єкта ринкової діяльності, вплив суб'єктивних чинників і рішень на результати аналізу тощо. А, отже, чим вищим є ступінь невизначеності, тим складніше підібрати для прийняття оптимальних рішень відповідний інструментарій. Основними аспектами невизначеності, що є важливими при її вивченні, є волатильність, стохастичність, неоднозначність, суперечливість та різноманітність»¹⁴.

Економічна невизначеність, зростання складності суспільних процесів, стримування економічного розвитку породжують соціальні виклики як спільні комплексні проблеми, питання або ситуації, що ставлять під загрозу соціальний розвиток, злагодженість і благополуччя суспільства.

Зазначені елементи економічної невизначеності та соціальних викликів безпосередньо впливають на конкурентоспроможність на усіх рівнях: від макроекономічного до рівня окремих суб'єктів економіки.

Оцінка рівня конкурентоспроможності окремих країн може

¹⁴ Економіка невизначеності: практичний погляд на проблему: Монографія / за ред. В. І. Грушка. Київ: Університет економіки та права «КРОК», 2021. 503 с. <https://doi.org/10.31732/EU>

бути проведена, зокрема, на основі Індексу глобальної конкурентоспроможності, розрахованого за методикою Всесвітнього економічного форуму (WEF)¹⁵, де виокремлюються:

- факторно-орієнтована економіка;
- економіка, орієнтована на ефективність;
- інноваційна економіка.

«Відповідно до теорії стадій розвитку за Індексом глобальної конкурентоспроможності, Україна належить до країн із перехідним станом від факторно-орієнтованої економіки до економіки, спрямованої на ефективність. Дослідження за останнє десятиріччя демонструють невисокі позиції України в міжнародних рейтингах конкурентоспроможності серед інших держав світу»¹⁶, що вимагає трансформаційних зрушень у багатьох питаннях суспільного та економічного життя країни.

Звісно, є різні варіанти розрахунків рейтингів конкурентоспроможності¹⁷, відмінні погляди на методику оцінювання рівня глобальної конкурентоспроможності¹⁸, де Україна виглядає краще, але питання необхідності прогресивних змін ситуації у країні залишаються актуальними. «Серед пріоритетів економічної трансформації, необхідних для відновлення економіки, яка стане більш продуктивною, стійкою й інклюзивною, визначені рекомендації за напрямками дій:

- 1) відродження і перетворення сприятливого середовища;
- 2) відродження і перетворення людського капіталу;
- 3) відродження і перетворення ринків;
- 4) відродження і перетворення інноваційної екосистеми»¹⁹.

Макроекономічні фактори, рівень технологічного розвитку та загальний рівень конкурентоспроможності країни впливають на

¹⁵ The World Economic Forum. The Global Competitiveness Report. SPECIAL EDITION 2020. How Countries are Performing on the Road to Recovery. <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2020/digest/>

¹⁶ Волоснікова Н., Климова С., Губанова Н., Косич М., Яцина В. Напрями розвитку конкурентоспроможності України в умовах глобалізації. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2022. № 4 (45). С. 365-373. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.4.45.2022.3784>

¹⁷ IMD World Competitiveness Center. World Competitiveness Ranking. A comprehensive annual report and worldwide reference point on the competitiveness of countries. 2023. <https://www.imd.org/centers/wcc/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness-ranking/2023/>

¹⁸ Benitez-Marquez M-D., Sanchez-Teba E. M., Coronado-Maldonado I. An alternative index to the global competitiveness index. *PLoS ONE*. 2022. #17(3): e0265045. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0265045>

¹⁹ Конкурентоспроможність України. 2020-2021. Інформаційний огляд та ситуаційний аналіз. Департамент розвитку електронних комунікацій Адміністрації Держспецзв'язку України. Київ, 2021. <https://cip.gov.ua/ua;>

<https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjh4rbP0q-AAxX3FBAIHUbfAFkQFnoECA0QAQ&url=https%3A%2F%2Fcip.gov.ua%2Fservices%2Fcm%2Fapi%2Fatachment%2Fdownload%3Fid%3D37433&usg=AOvVaw1DnA57epp9O6HxJy9BKnmS&opi=89978449>

сектори економіки й окремих суб'єктів господарювання. Хоча зв'язок тут двосторонній: з одного боку, конкурентоспроможна країна формується з конкурентоспроможних одиниць бізнесу; з іншого боку, у країні з високим рівнем конкурентоспроможності суб'єктам підприємницької діяльності легше домагатися власного успіху та розвитку.

Разом із тим, «структурно-функціональні та ресурсно-виробничі особливості аграрного сектора не дозволяють йому на рівних брати участь у міжгалузевій конкуренції, ... а у піраміді галузей і видів економічної діяльності сільське господарство займає нижній шар первинного виробництва, що визначає його роль і значення, особливості відносин і зв'язків із зовнішнім середовищем»²⁰. Це формує внутрішні та зовнішні конкурентні позиції суб'єктів аграрного підприємництва.

Специфікою аграрного сектора національної економіки України є майже досконала конкуренція між виробниками здебільшого стандартизованої сільськогосподарської продукції, значна кількість і категоріальна різноманітність яких не дозволяють окремому виробнику впливати на ціни чи ситуацію на ринку, домовленість між ними практично неможлива, протистояння більш згуртованим контрагентам ускладнене (переробка, торгівля, суміжні та допоміжні сектори). Значна тривалість виробничого (операційного) циклу більшості видів аграрної продукції, зокрема в галузях рослинництва і тваринництва, зумовлює низький рівень оборотності капіталу, а також недостатню обізнаність на початку циклу про ймовірний рівень цін при його завершенні та на етапі реалізації продукції. Це послаблює конкурентні позиції суб'єктів аграрного підприємництва.

Потенціал конкурентних позицій реалізується у конкурентоспроможності. Конкурентоспроможність є критично важливим чинником успіху та стійкості сільськогосподарських товаровиробників на сучасному динамічному глобальному ринку. Ключові фактори, що впливають на конкурентоспроможність аграрного підприємництва, також впливають на загальну ефективність аграрного сектора. Розуміючи ці фактори, задіяні та зацікавлені сторони в аграрному секторі можуть розробляти ефективні стратегії підвищення конкурентоспроможності агробізнесу та сприяння економічному зростанню в сільській

²⁰ Лопатинський Ю.М. Детермінанти конкурентоспроможності сільськогосподарських товаровиробників. *Наукові праці Національного університету харчових технологій. Серія : Економіка*. 2008. № 26. С. 73-76.

місцевості. У висококонкурентному середовищі аграрним суб'єктам важливо визначати та використовувати чинники, які стимулюють конкурентоспроможність.

У категоріальному аспекті **«конкурентоспроможність аграрного підприємництва»** можна розглядати як потенціал (а не «можливість», що є синонімічною категорією до «спроможності») аграрних суб'єктів або сектора загалом ефективно підтримувати та зміцнювати свої позиції на ринку в умовах невизначеності та ризику, адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі та конкурентних умови, а також досягати стійкого успіху у порівнянні з іншими гравцями відповідного аграрного ринку. Конкурентоспроможне аграрне підприємництво має здатність ефективно використовувати ресурси, залучати інновації, забезпечувати якісний продукт, враховувати ринковий попит та реагувати на мінливі вимоги споживачів і правила гри на ринку, формуючи корисність. Конкурентоспроможність сприяє забезпеченню стабільного зростання й успіху суб'єктів аграрного підприємництва у довгостроковій перспективі.

Конкурентоспроможність аграрного підприємництва є складною економічною категорією, основними ознаками якої, на основі узагальнення багатьох наукових джерел, зокрема²¹, можна вважати:

- конкурентоспроможність продукції, що виробляється;
- ефективне управління виробництвом, що виражається у високій продуктивності факторів виробництва;
- ступінь адаптивності до мінливого середовища, змін ринку;
- здатність суб'єкта підприємництва генерувати прибуток (вартість); фінансово-економічна стійкість;
- розмір ринкової частки;
- лідерство у витратах; лідерство у ціні – здатність виробляти продукт з нижчими витратами порівняно з конкурентами;
- диференціація продукту;
- доступність інновацій.

Різні вихідні пункти у визначенні категорії «конкурентоспроможність» формують різні погляди авторів щодо того, який фактор вирішальний для успіху на ринку. Не менш багатоманітними є підходи до оцінки рівнів і чинників конкурентоспроможності.

²¹ Borisov P., Miladinovski D. Competitiveness of agricultural enterprises – theories and determinants. *Journal of Bio-based Marketing*. 2022. Vol. 1, pp. 57-69. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6500039>

Так, конкурентоспроможність різних країн ґрунтується на оцінках міжнародної торгівлі продукцією сільського господарства та продуктами харчування²². Системний аналіз конкурентоспроможності та довгострокової стабільності на рівні країн, проведений на основі Індексу виявлених порівняльних переваг (revealed comparative advantage – RCA) або індексу Баласса для світової торгівлі сільськогосподарською та харчовою продукцією за період з 1991 р., засвідчує²³, що за відношенням частки галузі в національному експорті до частки у світовому експорті Україна не володіє порівняльними перевагами. Це звучить доволі дивно відповідно до традиційного сприйняття високого експортного потенціалу агропродовольчої продукції країни. Зазначене вимагає зміни моделей спеціалізації в міжнародній торгівлі сільськогосподарською та продовольчою продукцією, продуктами харчування тощо.

Необхідність структурних перетворень на прикладі сільського господарства Європейського Союзу підтверджено у дослідженні²⁴ з використанням моделі піраміди конкурентоспроможності, заснованої на багатовимірному факторному аналізі, що базується на двох групах факторів – джерелах конкурентоспроможності (нижня частина піраміди) та ефектах конкурентоспроможності (верхня частина). Джерела конкурентоспроможності (SC) включають людські ресурси (HR), умови ведення господарства (FC), методи виробництва та капітальні витрати (CO). На відміну від цього, друга група факторів належить до прямих ефектів конкурентоспроможності й оцінювалася за показниками продуктивності факторів виробництва (землі, праці та капіталу), прибутковості ферм, частки валової доданої вартості сільського господарства ЄС та частки в експорті продовольства ЄС. Так, у структурі джерел конкурентоспроможності найважливіше місце займають людські ресурси. У свою чергу, умови господарювання найбільше визначалися середньою площею господарства.

«Результати економетричного аналізу на основі емпіричних даних засвідчують, що продуктивність землі, продуктивність праці, забезпеченість землею, ВВП на душу населення, значення PSE

²² World Trade Report 2022. WTO Publications. Geneva. 2022. https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/wtr22_e/wtr22_e.pdf

²³ Jambor A., Babu S. The Competitiveness of Global Agriculture. In: *Competitiveness of Global Agriculture*. Springer, Cham. 2016. https://doi.org/10.1007/978-3-319-44876-3_6

²⁴ Nowak A., Różańska-Boczula M. The Competitiveness of Agriculture in EU Member States According to the Competitiveness Pyramid Model. *Agriculture*. 2021. #12(1). ID: 245549642. <https://doi.org/10.3390/agriculture12010028>

(оцінка підтримки виробника), членство в СОТ і тарифи суттєво пов'язані з конкурентоспроможністю аграрного сектора у глобальному вимірі на регіональному та національному рівнях»²⁵, з чим погоджуємося.

На національному рівні «конкурентоспроможність визначено як здатність отримувати прибуток у сільському господарстві шляхом ефективного використання наявних ресурсів; як міра конкурентоспроможності запропоновані коефіцієнти прибутковості (ROS, ROA, ROE та індекс вартості), а ресурси вказані як одні з групи факторів, що впливає на неї. Проаналізовані ресурси (рівень праці, розмір і якість сільськогосподарських угідь і розмір активів) слабо корелюють з конкурентоспроможністю. Це спостереження означає, що інші фактори сильніше впливають на конкурентоспроможність сільськогосподарської компанії, які можуть стосуватися нематеріальних ресурсів сільськогосподарських підприємств (таких як капітал відносин, ноу-хау, управлінські компетенції, технологічні ресурси тощо) та зовнішніх умов (таких як клімат, правові проблеми)»²⁶. Погоджуємося із вагомим впливом нематеріальних ресурсів і зовнішніх умов, що актуально для України, де акцент часто роблять саме на матеріальних ресурсах, що звужує як застосування факторів, так і можливі оцінки факторних ознак. До того ж, обсяги матеріальних ресурсів обмежені. Сучасний інноваційний світ базується на пріоритеті нематеріальних факторів виробництва. Натомість зовнішні умови формують середовище функціонування суб'єктів.

Аналіз рівня конкурентоспроможності та порівняльних переваг перероблених харчових продуктів може базуватися на інших показниках. Так, для країн Дунайського регіону, до яких належить і Україна, «рівень конкурентної переваги вимірювали за допомогою п'яти індексів: RXA (relative export advantage – відносна експортна перевага), RTA (relative trade advantage – відносна торговельна перевага), ln RXA (логарифм відносної експортної переваги), RC (revealed competitiveness – виявлена конкурентоспроможність) і RCA (revealed comparative advantage – виявлена порівняльна перевага). Дослідженнями встановлено наявність сприяння міжнародній торгівлі продуктами харчової промисловості, а в Чехії, Угорщині, Німеччині, Сербії та Україні зафіксовано зростання

²⁵ Jambor A., Babu S. Understanding the Factors Behind Agricultural Competitiveness. In: *Competitiveness of Global Agriculture*. Springer, Cham. 2016. https://doi.org/10.1007/978-3-319-44876-3_7

²⁶ Matyja M. Resources based factors of competitiveness of agricultural enterprises. *Management*. 2016. #20, pp. 368-381. <https://doi.org/10.1515/manment-2015-0045>

конкурентоспроможності»²⁷. Такі дослідження вагомі, проте вимагають оновлення даних за поточною ситуацію, що є складним завданням.

Більшість оцінок пов'язані з параметрами продуктивності й ефективності на секторальному рівні, галузі та підгалузі чи рівні окремого суб'єкта. Відповідно до «теорії ефективної конкуренції, виходячи з особливостей галузі, пропонується проводити діагностику конкурентних переваг з позиції аналізу ринкової структури, враховуючи не лише особливості підприємства за галузевою специфікою, а й тип ринкової структури в напрямках: конкурентні переваги у фінансовій сфері, конкурентні переваги у сфері виробництва, конкурентні переваги кадрового потенціалу, ринкові переваги підприємства»²⁸, що розширює підходи до оцінок.

Проте прагнення максимально охарактеризувати категорію конкурентоспроможності призводить до збільшення кількості можливих показників, які використовуються. Звісно, застосування багатьох оціночних показників і моделей має обмеження, адже перешкоджає їх широкому практичному вжитку. Разом із тим, у реальності складніший набір економічних, екологічних, соціальних факторів і параметрів визначає можливості країни й окремих виробників агропродовольчої продукції реалізувати свій конкурентоспроможний потенціал.

Здебільшого методи оцінки конкурентоспроможності базуються на виявленні факторів, що впливають на конкурентоспроможність підприємства. «Враховуючи, що сільськогосподарські підприємства мають різний стратегічний потенціал, різні стратегії та діють у середовищі різної складності, розглядаються зовнішні та внутрішні, контрольовані та неконтрольовані фактори, що використовуються для оцінки рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств»²⁹. Цей класифікаційний перелік може бути розширений.

²⁷ Ignjatijević S., Matijašević J., Milojević I. Revealed comparative advantages and competitiveness of the processed food sector for the Danube countries. *Custos e Agronegocio On Line*, 2014. Vol. 10, No. 3, pp. 256-281.

https://www.researchgate.net/publication/295561826_Revealed_comparative_advantages_and_competitiveness_of_the_processed_food_sector_for_the_Danube_countries

²⁸ Pylypenko N. M., Pylypenko V. V., Kuchkova K. O. Competitive Advantages of Agricultural Enterprises from the Perspective of the Analysis of the Competition's Conditions. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2019. Vol. 9, n. 8, pp. 2774-2789. [https://doi.org/10.14505/jarle.v9.8\(38\).27](https://doi.org/10.14505/jarle.v9.8(38).27)

²⁹ Yurchuk N. Competitiveness of Ukrainian agricultural enterprises at the current stage of economic transformations. *Economy. Finances. Management: Topical issues of science and practical activity*. 2020. № 3 (53). <https://doi.org/10.37128/2411-4413-2020-3-4>

На національному рівні оцінка величини ринкової частки продукції окремого суб'єкта аграрного підприємництва залежить від кількості, розмірів та обсягу виробленої продукції, місткості ринку тощо. Категоріально суб'єкти аграрного підприємництва, інституційні актори, дійові особи, підприємці розглядаються нами у синонімічному трактуванні, формують аграрну систему та можуть бути (умовно) поділені на групи:

- аграрні підприємства холдингового типу;
- малі та середні аграрні підприємства;
- фермерські господарства;
- фізичні особи підприємці, які провадять свою діяльність у галузі сільського господарства;
- господарства населення.

«Суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством»³⁰. Зауважимо, що термін «суб'єкт господарювання» дуже розповсюджений серед українських науковців.

Кількість зареєстрованих юридичних осіб у сільському господарстві, у т.ч. фермерських господарств, мала стійку тенденцію до зростання в останнє десятиліття, що може бути пояснено привабливістю даного виду економічної діяльності, легкістю входження в галузь, бажанням закріпитись у секторі з урахуванням майбутніх перспектив тощо. «Вихід суб'єктів аграрного підприємництва на ринок залежить від: ефективності управління ресурсами, ефективності управління набутими знаннями та досвідом, а також ефективності управління адаптивністю до ринкових умов; ці ефекти повинні сприяти ситуації домінування на ринку над своїми конкурентами»³¹.

Деталізуючи, зазначимо, що «фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян і може бути зареєстроване як юридична особа або фізична особа-підприємець»³².

³⁰ Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва. 2021 рік. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2022. https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/12/Dsvsimm_21.pdf

³¹ Borisov P., Miladinovski D. Competitiveness of agricultural enterprises – theories and determinants. *Journal of Bio-based Marketing*. 2022. Vol. 1, pp. 57-69. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6500039>

³² Закон України «Про фермерське господарство» № 973-IV від 19 червня 2003 року <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#top>

Фермерське господарство може мати статус сімейного фермерського господарства. Відповідно, в Україні запропонована Концепція розвитку сімейних фермерських господарств на період до 2030 р.³³. Їхнє значення в аграрній системі у глобальному масштабі підтверджується на міжнародному рівні, зокрема встановленням ООН Десятиліття сімейних фермерських господарств³⁴.

Щодо «господарств населення – це неінституційні (приватні) домогосподарства, що здійснюють сільськогосподарську діяльність як з метою самозабезпечення продуктами харчування, так і з метою виробництва товарної сільськогосподарської продукції. До цієї категорії виробників Державна служба статистики також відносить фізичних осіб-підприємців, які провадять свою діяльність у галузі сільськогосподарства»³⁵.

За законодавчим трактуванням, «особисте селянське господарство – це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму»³⁶. Відповідно до статистичного підходу, «особисте селянське господарство – домогосподарство, членам якого відповідно до чинного законодавства надана земельна ділянка з цільовим призначенням «для ведення особистого селянського господарства»³⁷. Визначально, що «діяльність, пов'язана з веденням особистого селянського господарства, не відноситься до підприємницької діяльності»³⁸, проте продукує доволі значні обсяги сільськогосподарської продукції.

Роль господарств населення в аграрному секторі економіки України залишається вагомою. Так, у 2021 р. (табл. 1) у структурі

³³ Концепція розвитку сімейних фермерських господарств на період до 2030 року: проєкт. [Ю.О. Лупенко, М.Й. Малик, О.Г. Шпикуляк, В.А. Мамчур, Р.Я. Корінець]. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2021. 20 с. <https://drive.google.com/file/d/1hQjZTUN7sSG8Tjhna5S8wPCgk3OZroRY/view?pli=1>

³⁴ FAO and IFAD. *United Nations Decade of Family Farming 2019-2028. Global Action Plan*. Rome, 2019. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. <https://www.fao.org/3/ca4672en/ca4672en.pdf>

³⁵ *Статистичний щорічник 2021*. Державна служба статистики України. Київ, 2022. https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/11/Yearbook_2021.pdf

³⁶ Закон України «Про особисте селянське господарство» №742-IV від 15 травня 2003 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15#top>

³⁷ *Статистичний щорічник 2021*. Державна служба статистики України. Київ, 2022. https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/11/Yearbook_2021.pdf

³⁸ Закон України «Про особисте селянське господарство» №742-IV від 15 травня 2003 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15#top>

продукції сільського господарства за категоріями виробників (у постійних цінах 2016 року; відсотків до загального обсягу) на господарства населення припадало 32,1%, зокрема, продукції рослинництва – 28,8%, тваринництва – 46,3%. Для порівняння, на фермерські господарства припадало 12,7% загального обсягу продукції галузі (зокрема, рослинництва – 14,9%, тваринництва – 2,9%)³⁹.

Таблиця 1

**Структура продукції сільського господарства України
за категоріями виробників, % до загального обсягу**

Показники	2015	2017	2018	2019	2020	2021
Підприємства						
Продукція сільського господарства	61,6	63,0	65,2	66,1	64,6	67,9
Продукція рослинництва	66,1	67,4	69,5	69,9	68,3	71,2
Продукція тваринництва	47,5	48,0	49,5	51,3	52,3	53,7
Господарства населення						
Продукція сільського господарства	38,4	37,0	34,8	33,9	35,4	32,1
Продукція рослинництва	33,9	32,6	30,5	30,1	31,7	28,8
Продукція тваринництва	52,5	52,0	50,5	48,7	47,7	46,3

Джерело: Статистичний щорічник 2021. Державна служба статистики України. Київ, 2022. https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/11/Yearbook_2021.pdf

Також у секторі можуть бути об'єднання сільгосптоваровиробників, наприклад, кооперативи (сільськогосподарський виробничий або сільськогосподарський обслуговуючий, сільськогосподарське кооперативне об'єднання)⁴⁰ та інші варіанти за організаційно-правовими формами господарювання.

Зазначене підтверджує різноманітність форм господарювання в аграрному секторі, форм конкуренції та зв'язків між ними, формуючи загалом аграрну систему. Проте, щодо України, то ситуація вимагає посилення ролі організаційно-інституційних практик розвитку селянських господарств у продовольчому забезпеченні населення⁴¹. Відкритим залишається питання співвідношення різних форм господарювання, зокрема юридичних і фізичних осіб-підприємців, а також господарств населення. Окреме

³⁹ Статистичний щорічник 2021. Державна служба статистики України. Київ, 2022. https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/11/Yearbook_2021.pdf

⁴⁰ Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» № 819-IX від 21 липня 2020 року <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20#top>

⁴¹ Лопатинський Ю., Шпикуляк О., Шеленко Д., Кицяк В., Дюк А. Організаційно-інституційні практики посилення ролі селянських господарств у продовольчому забезпеченні населення в сучасних умовах. *Аграрна економіка*. 2022. Т. 15. №3-4. С. 3-13. <https://doi.org/10.31734/agrarecon2022.03-04.003>

дискусійне питання щодо ролі аграрних підприємств холдингового типу (агрохолдингів), які володіють матеріальних і організаційним потенціалом, фінансовими можливостями тощо.

«Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств формується під впливом низки факторів, яку є різні за своєю природою, характером і ступенем дії»⁴². На нашу думку, можна виокремити такі дуальні групи детермінант конкурентоспроможності аграрного підприємництва (рис. 1): глобальні та локальні (щодо національної економіки); внутрішні та зовнішні (щодо суб'єкта); постійні та змінні (з погляду часу дії); керовані та некеровані (щодо можливостей внутрішнього управлінського впливу); сильні та слабкі (за інтенсивністю впливу); позитивні та негативні (з позицій впливу на очікуваний результат) тощо.

Рис. 1. Класифікація дуальних пар детермінант конкурентоспроможності аграрного підприємництва

Джерело: розроблено автором на основі методичних узагальнень.

Важливо, що конкурентоспроможність аграрного підприємництва – динамічна та відносна категорія. «Конкурентоспроможність – це багатфакторне та суб'єктивне явище, яке змінюється залежно від часу та контексту, у якому здійснюються вимірювання. Підходи цих методів варіюються від економічного погляду (фінансовий аналіз і повернення прибутку інвесторам) до соціальних, культурних та організаційних питань,

⁴² Blahun I., Hrynevych L. Increasing the competitiveness of agricultural enterprises in conditions of transformation of land relations in Ukraine. *Economy and Society*. 2023. №47. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-31>

інновацій та знань. В аграрному секторі основні ключові фактори пов'язані з виробництвом (продуктивність або ефективність); з інноваціями (рівень освіти, передача технологій, кластер тощо); і соціальними факторами (якість житла, політичні чинники, доходи або явища, пов'язані з сезонністю виробництва). Неекономічні чинники мають великий вплив на сектор»⁴³. Погоджуємося з багатоваріантністю підходів до категорії конкурентоспроможності аграрного підприємництва.

Отже, в умовах високої конкуренції для аграрних підприємців важливо ідентифікувати та використовувати фактори, які формують конкурентоспроможність, визначають її рівень, сприяють їй та впливають на неї (рис. 2).

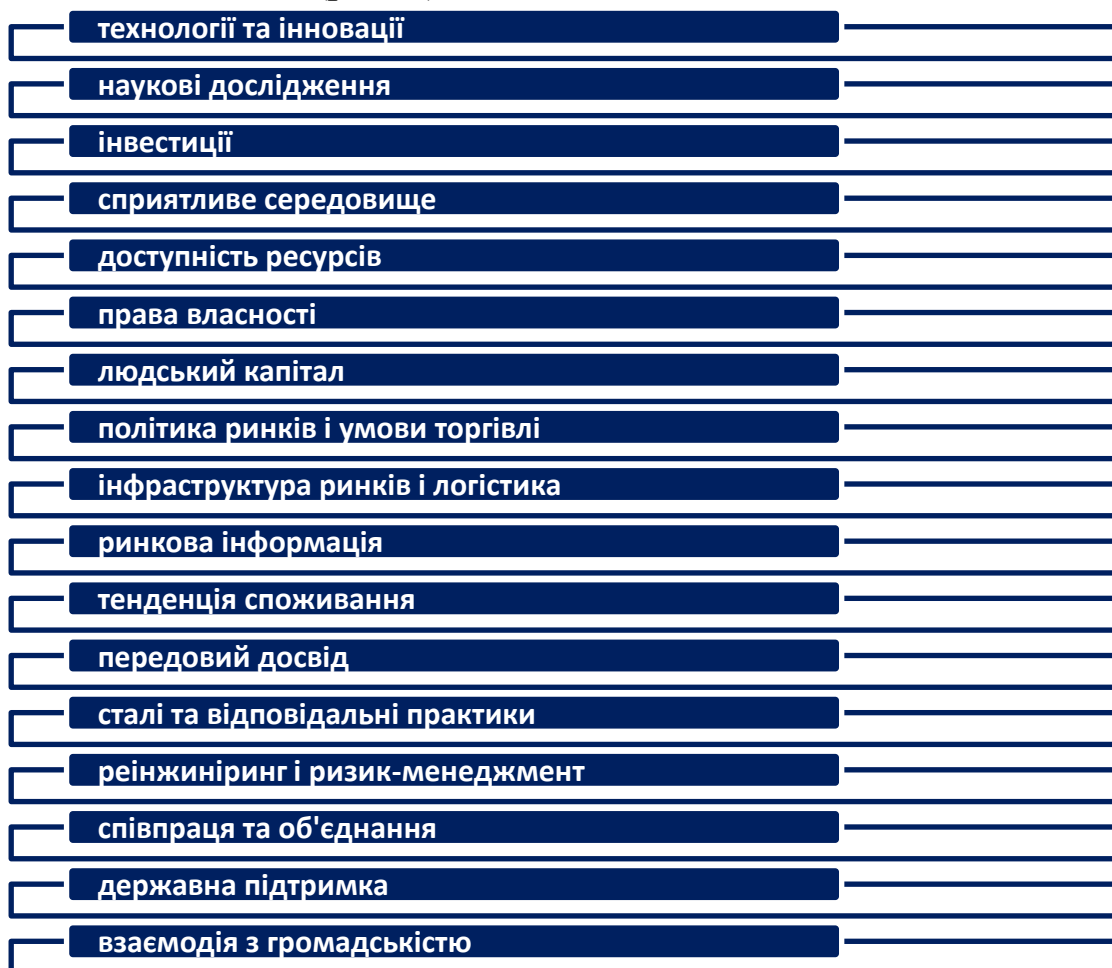

Рис. 2. Фактори конкурентоспроможності аграрного підприємництва

Джерело: розроблено автором на основі методичних узагальнень.

⁴³ García García A. M., Figueroa Rodríguez K., Mayett Moreno Y., Hernández Rosas F. Competitiveness in the agricultural sector: A review of methods applied. *Revista Venezolana de Gerencia*. 2015. Vol. 20, núm. 72, pp. 717-733. https://www.researchgate.net/publication/298866328_Competitiveness_in_the_agricultural_sector_A_review_of_methods_applied

У переліку факторів, що впливають на конкурентоспроможність аграрного підприємництва, важко виокремити першочергові (основні) та другорядні (додаткові). Серед важливих факторів конкурентоспроможності сучасного аграрного підприємництва варто зазначити такі як технології та інновації. Інноваційні технологічні досягнення революціонізували сучасне сільське господарство, впровадження цифровізації⁴⁴ й автоматизації, геоінформаційних систем та GPS, супутникових і повітряних спостережень (аерофотознімки), точного (розумного) землеробства, біотехнологій тощо значно підвищило продуктивність та ефективність галузі. Роботи, датчики та дрони стають об'єктивною ознакою сучасних господарств, що разом із системами обробки даних, штучним інтелектом (AI⁴⁵) є перспективними стартапами у сільському господарстві. Аграрні підприємства з високим рівнем технологічного розвитку мають конкурентну перевагу, знижуючи виробничі витрати, оптимізуючи використання ресурсів та оперативно реагуючи на ринкові вимоги.

«Інноваційний підхід до ведення агробізнесу на основі концепції Розумне сільське господарство (Smart Agriculture), що нині поширюється у всьому світі, містить технології та рішення Інтернету речей (Internet of Things), спрямовані на досягнення покращеної операційної ефективності, максимальної врожайності та мінімізованих витрат завдяки збиранню даних у реальному часі, їх аналізу та застосуванню цифрових систем керування виробництвом»⁴⁶. Інформаційні технології застосовуються на всіх етапах, від збору й аналізу інформації, управління та прийняття рішень, і до контролю виконання прийнятих рішень.

При цьому зазначається «важливість ефективності бізнесу інновацій як посередницьких змінних у взаємозв'язку між бізнес-стратегіями та конкурентною перевагою»⁴⁷ бізнесу. Підхід має бути саме стратегічним.

⁴⁴ Краус К. М., Краус Н. М. *Цифрові інструменти сучасної аграрної підприємницької діяльності. Розвиток аграрного сектору економіки в умовах Четвертої технологічної революції*: Монографія. Білоцерківський національний аграрний університет. 2023. С. 454-487. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/45593/1/Kraus_2023_kol_monografiia_FEU.pdf

⁴⁵ Lenniy D. AI in Agriculture – The Future of Farming. *Intellias. Global Technology Partner*. July 27, 2023. <https://intellias.com/artificial-intelligence-in-agriculture/>

⁴⁶ Кернасюк Ю., Гайденко О. Інноваційна агротехніка та технології. *Агробізнес сьогодні: Економічний гектар*. 10.06.2021. <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichniy-hektar/item/21782-innovatsiina-ahrotekhnika-ta-tekhnologii.html>

⁴⁷ Farida I, Setiawan D. Business Strategies and Competitive Advantage: The Role of Performance and Innovation. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*. 2022. 8(3):163. <https://doi.org/10.3390/joitmc8030163>

В Україні «залишається велика кількість невирішених питань щодо впровадження вітчизняних інновацій: низька платоспроможність сільськогосподарських підприємств, недосконала підтримка інноваційної діяльності на державному рівні, високий ризик при впровадженні нових технологій, відсутність кваліфікованих спеціалістів у сфері інновацій, відсутність налагодженого фінансового механізму інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. Тому значна кількість перспективних і цікавих інновацій не комерціалізується і сільськогосподарські підприємства втрачають можливість сучасного інноваційного розвитку»⁴⁸, з чим погоджуємося.

Актуальними є наукові дослідження та застосування їхніх результатів для розвитку аграрного підприємництва, підвищення його конкурентоспроможності. Інвестиції в дослідження та розвиток сприяють технологічним інноваціям і передачі знань. Співпраця між дослідницькими установами та аграрними підприємцями фаворизує впровадження передових технологій, які покращують конкурентоспроможність через постійне вдосконалення й адаптацію. Це відбувається в межах переходу до «Industry 4.0». Дослідження у галузі аграрного підприємництва повинні бути постійним, тривалим процесом, який поєднується з освітою. Постійне оновлення знань, збільшення бази даних та інтеграція нових наукових відкриттів допоможуть розширити розуміння факторів, які впливають на конкурентоспроможність агробізнесу.

Вагомим і важливим є сприяння інноваціям. Формування сприятливого середовища для інновацій у сільському господарстві є ключовим чинником для забезпечення зростання рівня конкурентоспроможності. Фінансування досліджень та розробок, створення інноваційних інкубаторів і сприяння стартапам в агробізнесі допоможуть залучати нові технології та підвищити продуктивність аграрних підприємств, фермерських господарств і навіть господарств населення.

Якщо інновації та новітні технології пов'язані з витратами, то логічним буде наступний пункт у переліку факторів аграрної конкурентоспроможності – доступ до ресурсів. Наявність, правомочність, а також і доступність таких важливих ресурсів як земельні, водні, трудові, їхній обсяг і якість, а також капітал і

⁴⁸ Rasevych I., Demydenko O. Innovations as the main factor of agricultural development at the regional level. *Agriculture and Plant Sciences: Theory and Practice*. 2022. №4, pp. 81-90. <https://doi.org/10.54651/agri.2022.04.10>

фінансування мають великий вплив на конкурентоспроможність суб'єктів аграрного підприємництва.

Серед багатьох факторів конкурентоспроможності часто виокремлюють саме ресурсний, наприклад, говорячи про значний аграрний потенціал України, насамперед – земельні ресурси (менше – трудові). Стратегія аграрного експорту України та нинішня модель конкурентоспроможності здебільшого базуються на природних ресурсомістких і традиційних сільськогосподарських продуктах, що формує певні обмеження розвитку. Обмеження також пов'язані з низьким рівнем переробки експортної агропродовольчої продукції, домінуванням сировини у структурі експорту, що зменшує додану вартість, вироблену на території країни, скорочує потенційну зайнятість, очікувані бюджетні надходження тощо.

Земельні та інші матеріальні ресурси можуть бути або у власності, або в оренді. Відповідно до наших досліджень, «концептуальний зміст і господарсько-правова наповненість форм, прав та відносин власності визначають тип соціально-економічної системи. Якщо природа власності об'єктивна, то відносини власності, особливо у несформованому інституційному середовищі, можуть бути суб'єктивними. Права власності розглядаються як наявні у економічних агентів «пучки правомочності» на прийняття рішень щодо об'єкта власності, «пучки» можуть розщеплюватися, причому розподіл розщеплених прав може відбуватися між різними суб'єктами. Володіння тими чи іншими частковими правами визначає набір допустимих економічних рішень, які можуть приймати окремі агенти»⁴⁹. Це, зокрема, залежить від організаційно-правових форм господарювання дійових осіб аграрного сектора.

Гарантоване право власності на землю, ефективне управління водними ресурсами, доступ до кредитів та інвестиційного капіталу дозволяють аграрним підприємцям приймати довгострокові стратегічні рішення, що у підсумку сприяє стійкому росту та розвитку, підвищенню конкурентоспроможності. При цьому важливу роль відіграють інвестиції, які мають як економічний, так і соціальний ефект⁵⁰, що вкрай актуально у нинішньому світі соціальних викликів.

⁴⁹ Лопатинський Ю.М. Трансформація інституту власності. *Збірник наукових праць. Економічні науки. ПВНЗ «Буковинський університет»*. Чернівці : Книги-XXI, 2010. Випуск 6. С. 171-182. http://zbirnik.bukuniver.edu.ua/issue_articles/15_1.pdf

⁵⁰ Лопатинський Ю.М. Інвестиції: економічна і соціальна ефективність. *Фінанси України*. 1997. № 8. С. 76-84.

Попередній пункт тісно переплітається з наступним, адже інвестиції в людський капітал є важливою стратегією розвитку сільського господарства, відповідно до результатів дослідження Продовольчої та сільськогосподарської організації Об'єднаних Націй (FAO) та Міжнародного науково-дослідного інституту продовольчої політики (IFPRI)⁵¹. Вирішальним є формування нового стратегічного мислення в системі управління агробізнесом.

Людський капітал, знання та компетенції, навички (hard і soft skills), здібності й уміння самих підприємців, виконавчих керівників, найманих працівників, персоналу відіграють вирішальну роль у сучасному світі. Кваліфікований та освічений людський капітал є основним активом будь-якого суб'єкта аграрного підприємництва. Освіта та самоосвіта, перепідготовка, навчання та дорадництво відіграють важливу роль у підготовці та забезпеченні фермерів, керівників і працівників необхідними навичками для впровадження сучасних практик, підвищення продуктивності та прийняття обґрунтованих бізнес-рішень. Інвестиції в людський капітал сприяють підвищенню конкурентоспроможності, прямо й опосередковано допомагаючи інноваціям та адаптивності.

Удосконалення людського капіталу перебуває у сфері освіти, підвищення кваліфікації та розвитку навичок. Професійна відповідність, постійне навчання та розвиток здібностей, умінь суб'єктів є ключем до успіху в сучасному аграрному секторі. Програми навчання та підвищення кваліфікації, тренінги, коучинги, дорадчі послуги для сільських підприємців сприяють їхній адаптації до змін у ринкових умовах, впровадженню нових технологій та ефективному управлінню агробізнесом. Це неперервний процес, який ґрунтується на концепції навчання упродовж життя (LLL – Lifelong Learning). Проте, як засвідчують і наші дослідження⁵², нині спостерігається відтік людського капіталу, зокрема з сільських територій.

Як бачимо, у попередніх пунктах розгляду факторів конкурентоспроможності аграрного підприємництва переплітаються та взаємодіють внутрішні та зовнішні (по відношенню до дійових осіб аграрного господарювання) елементи. Разом із внутрішніми умовами

⁵¹ Davis K., Gammelgaard J., Preissing J., Gilbert R., Ngwenya H. Investing in Farmers: Agriculture Human Capital Investment Strategies. *FAO and IFPRI*, Rome. 2021. <https://doi.org/10.4060/cb7134en>

⁵² Лопатинський Ю.М., Белей С.І., Кіндзерський В.В. Відтік людського капіталу в умовах асиметричного розвитку сільських територій. *Ефективна економіка*, 2023, № 5, DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.5.13>

господарювання, важливе значення мають саме зовнішні, серед яких політика ринку та умови торгівлі. Вважається, що лібералізація торгівлі та ефективна ринкова політика є важливими для конкурентоспроможності аграрних підприємств на світовому ринку. Доступ до міжнародних ринків, угоди про справедливу торгівлю та зниження торговельних бар'єрів дозволяють агробізнесу розширювати свої ринки збуту, товарне охоплення, диверсифікувати джерела доходів. Хоча, з іншого боку, протекціоністські заходи, спрямовані на захист національного товаровиробника, можуть бути вигідними окремим суб'єктам.

Україна не існує в ізольованому середовищі, тож повинна а) дотримуватися вимог і умов світової торгівлі (зокрема, СОТ, Європейської асоціації вільної торгівлі); б) докладати зовнішньополітичних зусиль для захисту власних інтересів. Це питання загострилось у нинішній ситуації, коли, з одного боку, у 2023 р. ЄС продовжив на рік режим безмитної торгівлі з Україною (призупинення мит, квот і заходів торгового захисту щодо українського експорту). «Зазначені заходи з лібералізації торгівлі, у свою чергу, зобов'язують Україну дотримуватись низки умов:

- дотримання правил походження товарів і відповідних процедур у рамках Угоди про асоціацію;
- утримання від будь-яких нових обмежень на імпорту з ЄС, включаючи як застосування нових мит чи інших заходів, так і посилення існуючих обмежень (окрім зумовлених необхідністю в умовах війни);
- виявлення Україною поваги до демократичних принципів, прав людини та основних свобод, верховенства права, а також здійснення належних заходів щодо боротьби з корупцією та протиправною діяльністю, передбачених Угодою про асоціацію між Україною та ЄС»⁵³.

З іншого боку, як відомо, нині (2023 р.) п'ять країн ЄС вимагають від Єврокомісії чергового продовження обмежень на експорт аграрної продукції з України на захист свої фермерів, ухвалені через «вузькі логістичні місця». Для врегулювання цієї ситуації необхідне подальше напрацювання відповідних механізмів. Так, досягнута домовленість щодо продовження транзиту сільськогосподарської продукції через територію цих країн у інші

⁵³ Міністерство економіки України. 2023. <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=41ff3eb4-de34-485c-9474-d20fe710c963&title=DoUvagiEksporteriv-vropeiskiiSoiuzProdovzhivTerminDiiBezmitnoiTorgivliZUkrainoiu>

країни ЄС та на зовнішній експорт (за межі ЄС), зокрема через порти.

Тож вважається необхідним застосування «стратегії національно укоріненого розвитку, яка не є ні ізоляціонізмом, ні протекціонізмом, а є поєднанням внутрішньої інклюзивності, спирається на мобілізацію всіх внутрішніх чинників, фізичного і соціального капіталу як джерел економічного зростання, і зовнішньої інклюзивності, спрямованої на використання глобалізації для реалізації інтересів національного соціально-економічного розвитку»⁵⁴. Звісно, очікуємо повноправного членства України в ЄС, хоча це повністю не зніме питання експорту української агропродовольчої продукції, за якою країна має конкурентні переваги, а навпаки, його загострить.

У продовження попереднього пункту зазначимо, що невід'ємним складником успіху аграрних підприємств є ефективна інфраструктура та логістика. Покращення транспортування, зберігання та розподілу продукції може суттєво знизити втрати післязбирального періоду та підвищити конкурентоспроможність як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Важливим є планування каналів збуту, довгострокові контракти, просування агропродовольчої продукції. Водночас, інфраструктура та логістика зазнали значних пошкоджень і руйнувань в Україні у ході повномасштабного воєнного вторгнення росії, вимагають відновлення, підтримки та захисту.

Також у сучасному світі вагомою є ринкова інформація. «На думку представників інституційного підходу, на конкурентоспроможність сільськогосподарського підприємства вплинула асиметрія ринкової інформації, основним складником якої є недосконалість інституційного середовища та специфіка аграрного підприємства як виробничої системи»⁵⁵. Фактор асиметрії інформації відіграє вагомую роль для України. Наприклад, це стосується аграрних підприємств холдингового типу⁵⁶, щодо яких має бути підвищена прозорість їх функціонування.

⁵⁴ Гриценко А. А. Національно укорінений розвиток економіки як локальна відповідь на глобальні геоекономічні зрушення. *Економіка України*. 2023. № 4. С. 38-54. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.04.038>

⁵⁵ Borisov P., Miladinovski D. Competitiveness of agricultural enterprises – theories and determinants. *Journal of Bio-based Marketing*. 2022. Vol. 1, pp. 57-69. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6500039>

⁵⁶ Лопатинський Ю. М., Белей С. І., Кобеля З. І. Корпоративне управління сільськогосподарськими підприємствами холдингового типу. *Агросвіт*. 2023. № 14. С. 3-12. <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2023.14.3>

Впливовим фактором щодо конкурентоспроможності аграрного підприємництва є тенденції споживання. В Україні «відчутний вплив параметрів внутрішнього попиту обумовлений значним недоспоживанням ключових продуктів харчування у порівнянні із гігієнічними нормами, що відображає незадоволений попит як перспективну частку ринку»⁵⁷. Розуміння споживчих уподобань і ринкових тенденцій є важливим для аграрних підприємств, які прагнуть залишатися конкурентоспроможними. Розвідка ринку дозволяє аграрним суб'єктам відповідати на вимоги споживачів, здійснювати збут продукції за конкурентними перевагами, вимогами споживачів і попитом, використовувати нові можливості. З іншого боку, важливим є прищеплення українським споживачам навичок зваженого споживання продуктів харчування з акцентом на продукції рослинництва, органічній продукції, продукції місцевого виробника.

У контексті напрацювання відповідних механізмів і заходів необхідно досліджувати потенційних конкурентів і вивчати передовий досвід розвинених країн. Вивчення передового досвіду країн, які вже досягли високого рівня конкурентоспроможності в аграрному секторі, може стати надзвичайно корисним для ідентифікації ефективних практик і стратегій. Аналіз успішних моделей може надати інсайти та інспірації для аграрних підприємств у поліпшенні бізнес-процесів і досягненні конкурентних переваг.

Розвиток згаданого напрямку можливий на засадах сталих і відповідальних практик. Сталість стає все більш важливою у підтриманні конкурентоспроможності⁵⁸. Цей зв'язок двосторонній⁵⁹. Загалом споживачі та регуляторні органи вимагають екологічно та соціально відповідального сільськогосподарського виробництва. Підприємці, які впроваджують сталі практики, не тільки поліпшують

⁵⁷ Orel A., Rudenko S., Nakisko O. Factors of development of competitive advantages of agricultural enterprises of Ukraine. *Vectors of competitive development of socio-economic systems*. Monograph. Editors: Oleksandra Mandych, Tadeusz Posuka. Opole: The Academy of management and administration in Opole, 2020. P. 106-111. https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/9407/1/Orel_Factors_of_development_article.pdf;

Власенко Т. А. та ін. Чинники формування конкурентоспроможності аграрних підприємств та оцінка їх впливу. *Український журнал прикладної економіки*. 2020. Том 5. № 4. С. 130-138. http://ujae.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/ujae_2020_r04_a14.pdf

⁵⁸ Лопатинський Ю.М., Меглей В.І. Концепція сталого розвитку як фактор конкурентоспроможності національної економіки. *Науковий вісник Чернівецького університету: Економіка: Збірник наук. праць*. 2016. Випуск 777-778. С. 35-40.

⁵⁹ Mitiai O., Lagodiienko V., Safonov V. Competitiveness of agriculture enterprises as the main factor of sustainable development in agricultural sphere. *Economic Annals-XXI*. 2015. №155(11-12), pp. 59-62. <http://ea21journal.world/index.php/ea-v155-13/>

свою репутацію, але й зменшують ризики своєї діяльності та покращують довгострокову прибутковість. Насамперед йдеться про екологічну раціональність аграрних господарств, відновне сільське господарство, запобігання змінам клімату. У цих умовах говорять про діалектику розвитку «зеленої економіки»⁶⁰. Незаперечним є соціоекономічний складник розвитку сільського господарства і села на засадах агроекології⁶¹. Зокрема, визнається негативний вплив на екологію глибоко спеціалізованого (монокультурного) аграрного виробництва⁶². Зазначене вимагає оцінювання екосистемних активів територіальних громад⁶³, які в умовах децентралізації отримали потужний стимул власного розвитку.

Конкурентоспроможність аграрного підприємництва також пов'язана з вирішенням соціальних викликів. Забезпечення адекватних умов праці, збалансовані пропорції між виробництвом і споживанням, а також врахування потреб і добробуту сільськогосподарських працівників є важливими аспектами створення стійкої та конкурентоспроможної аграрної системи.

«Висока продуктивність менеджменту, ефективність управління, встановлені взаємовигідні відносини з ринковими контрагентами є одними з найважливіших показників хорошої конкурентоспроможності компанії, з якими мінімізується ринковий ризик і покращується її ринкова позиція та сила»⁶⁴. Засобом досягнення зазначених орієнтирів для дійових осіб аграрного підприємництва може бути реінжиніринг бізнес-процесів⁶⁵, роль і значення якого зростають в умовах нестабільності та вимушених змін.

Комплекс заходів на основі використання інструментів маркетингу визначає місце маркетингу у підвищенні

⁶⁰ Зінчук Т. О., Паламарчук Т. М., Усюк Т. В. Діалектика розвитку «зеленої економіки» в умовах глобалізації. *Економіка та суспільство*. 2022. Випуск 44. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-86>

⁶¹ Бородіна О. М., Прокопа І. В. Соціоекономічна складова розвитку сільського господарства і села на засадах агроекології: науково-прикладні аспекти. *Економіка України*. 2023. № 5. С. 82-96. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.05.082>

⁶² Молдаван Л. В. Соціо-екологічні наслідки агропродовольчої спеціалізації України: причини і способи їх усунення. *Економіка України*. 2023. № 7. С. 72-94. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.07.072>

⁶³ Веклич О.О., Бойко Є.О., Колмакова В.М., Патока І.В. *Прикладна теорія оцінювання екосистемних активів територіальних громад*. Моногр. За ред. О.О. Веклич. Суми: Університетська книга, 2022. 246 с.

⁶⁴ Borisov P., Miladinovski D. Competitiveness of agricultural enterprises – theories and determinants. *Journal of Bio-based Marketing*. 2022, vol.1, pp. 57-69. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6500039>

⁶⁵ Kyfayak V., Lopatynskiy Y. Methodical approaches to business processes reengineering at modern enterprises. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Volume 4. N 4, pp. 151-158. <http://www.baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/493>

конкурентоспроможності аграрних підприємств⁶⁶. Диференціація продукції як маркетинговий підхід до управління – це здатність підприємця формувати лояльний попит на вироблену ним модифіковану продукцію з ознаками унікальності (на засадах оновлення асортименту, нішової, органічної продукції тощо). Отже, адаптивність суб'єкта аграрного підприємництва до змін ринку, комбінування конкурентних переваг, розвиток маркетингових спроможностей і навичок – засоби підвищення конкурентоспроможності. Важливим є впровадження / поширення загальних «принципів корпоративного управління в аграрному секторі, у тому числі корпоративної соціальної відповідальності, як модусу набуття конкурентних переваг»⁶⁷. Маркетинговий інструментарій повинен бути спрямований як на внутрішній, так і зовнішній ринок.

Управління ризиками є важливим аспектом досягнення конкурентоспроможності аграрного підприємництва, адже для сектора характерний високий рівень ризику сільськогосподарської діяльності. Зміни в кліматі, ринкові коливання та інші фактори можуть суттєво впливати на доходи та стабільність підприємництва. Агробізнесу необхідно розвивати ефективні стратегії управління ризиками, такі як застосування страхування та диверсифікація для забезпечення стійкості та надійності бізнес-процесів. Ризик-менеджмент охоплює виявлення та оцінювання ризиків, вибір методів та інструментів управління виявленим ризиком, розробку заходів з управління ризиками, забезпечення моніторингу їх виконання на тактичному та стратегічному рівні, оцінку досягнутих результатів. Також необхідно враховувати вагомий вплив зовнішніх факторів у форматі економічної невизначеності.

Однією із форм зміни умов господарювання, реінжинірингу бізнес-процесів суб'єктів агробізнесу є співпраця між окремими одиницями та їх об'єднання. Співпраця та об'єднання аграрних підприємств можуть забезпечити додаткові переваги на ринку. Створення різних форм кооперації, об'єднання зусиль у виробництві, маркетингу та логістиці спроможні знизити витрати та збільшити масштаб впливу, що загалом сприятиме підвищенню рівня

⁶⁶ Blahun I., Hrynevych L. Increasing the competitiveness of agricultural enterprises in conditions of transformation of land relations in Ukraine. *Economy and Society*. 2023. № 47. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-31>

⁶⁷ Лопатинський Ю.М., Мельник О.І. Вплив корпоративного управління на конкурентоспроможність аграрного сектора економіки України. У кн. *Корпоративне управління: процеси, стратегії, технології*: колективна монографія / За заг. ред. К.С. Шапошникова та ін. Херсон: Гельветика, 2015. С. 452-466

конкурентоспроможності окремих суб'єктів і об'єднань.

Кооперативи не набули особливого розповсюдження в Україні. Так, станом на 01 січня 2022 р. зареєстрована кількість сільськогосподарських виробничих кооперативів становила 1001, що є приблизно середнім значенням за останнє десятиліття, тобто коливання кількості несуттєві. Натомість кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів зросла з 808 у 2011 р. до 1274 станом на 01 січня 2022 р. (тобто ріст більш ніж у 1,5 рази)⁶⁸. Проте, ця кількість україні мізерна порівняно із загальною кількістю зареєстрованих юридичних осіб за даним видом економічної діяльності (ї становить близько 3%).

Іншою формою об'єднання аграрних суб'єктів є кластери⁶⁹. «Агрокластер є організаційно-правовою формою підприємництва, яка передбачає створення на обмеженій території на принципах партнерства, кооперації та спеціалізації асоціацій, рівноправно-господарюючих агрофірм, сільськогосподарських виробничих кооперацій та інших підприємств зі збереженням господарської та юридичної самостійності учасників, де рушійною силою інноваційного розвитку виступає конкуренція»⁷⁰.

Кооперативи, кластери є прикладами горизонтальної інтеграції. Також можуть бути приклади вертикальної інтеграції, серед яких агропромислові кластери, які є «основою для формування регіональних брендів сільськогосподарської продукції, а також ефективним засобом підвищення цінності регіонального бренду та конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції»⁷¹. Звісно, у агропромислового кластеру більше організаційних, матеріальних, фінансових та інших можливостей розвитку.

Загалом, багато прикладів горизонтальної та вертикальної інтеграції суб'єктів аграрного підприємництва підтверджують їхню вищу конкурентоспроможність, проте вимагають ініціативи, дієвості і, відповідно, результативності. Також формування та

⁶⁸ Статистичний щорічник 2021. Державна служба статистики України. Київ, 2022. https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/11/Yearbook_2021.pdf

⁶⁹ Лопатинський Ю.М., Попович Н.М., Лопашук І.А. Економічна ефективність участі у кластерах потенційних учасників. *Науковий вісник Чернівецького університету: Економіка: Збірник наук. праць*. 2019. Випуск 820. С. 40-45. https://drive.google.com/file/d/1_5X0VxS8-qGFH5OuwGEtFnDEa8I7E3qU/view

⁷⁰ Romanenko Y. Agroclusters – innovative form of development of rural territories of Ukraine. *Public management*. 2019. No. 5 (20), pp. 189-201. <http://journals.maup.com.ua/index.php/public-management/article/view/278/386>

⁷¹ Liu Y., & Wang X. Promoting Competitiveness of Green Brand of Agricultural Products Based on Agricultural Industry Cluster. *Wireless Communications and Mobile Computing*. 2022. ID: 248329393. <https://doi.org/10.1155/2022/7824638>

функціонування інтегрованих структур в аграрному секторі економіки України має позитивний вплив на сталий розвиток сільських територій⁷². Зауважимо, що разом із розвитком сільських територій говорять у ширшому контексті про «просторовий розвиток як упорядкований і спрямований на оптимізацію просторових змін процес управління елементами і зв'язками конкретних територій на основі повноцінного визначення, синергетичного використання і якісного збереження їх просторово диверсифікованих особливостей»⁷³. Розвиток села і сільських територій, зокрема пов'язаний із активізацією неаграрного підприємництва у сільській місцевості, зростанням його частки. При цьому збалансований – аграрний ÷ неаграрний – розвиток може бути у випадку їхнього зв'язку та взаємодоповнення, наприклад у сфері переробки аграрної продукції, зберігання, фасування, транспортування, торгівлі тощо. Така інтеграція поєднує внутрішні та зовнішні фактори формування та підвищення рівня конкурентоспроможності аграрного підприємництва.

У частині зовнішнього регуляторного впливу важливі державна підтримка та ефективна урядова політика⁷⁴. Сприятлива політична атмосфера та цілеспрямоване втручання держави можуть значно підсилити конкурентоспроможність аграрного підприємництва. «Підтримка сільськогосподарського підприємства полягає у наданні набору державних субсидій і економічних пільг для визначення суттєвого розвитку та можливості продовження функціонування на ринку»⁷⁵. Дієве та ефективне правове забезпечення, ініціативи й стимули для інновацій, доступ до фінансування й інвестицій у сільську інфраструктуру сприяють зростанню та розвитку агробізнесу, підвищенню його конкурентоспроможності.

Також необхідно розділяти рівні державної політики та державної підтримки. У сучасних умовах в Україні підвищується роль регіональної аграрної політики, а також громад і місцевого

⁷² Формування та функціонування інтегрованих структур в аграрному секторі економіки України на засадах сталого розвитку сільських територій. [Ю. О. Лупенко, О. Г. Шпикуляк, М. Й. Малік та ін.]; за ред. О.Г. Шпикуляка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2022. 52 с. https://drive.google.com/file/d/1crPij70fLbcl1LVLCFS7wnStXwcc2N2c/view?usp=share_link

⁷³ Сторонянська І. З., Залуцький І. Р. Інституційно-правові засади регулювання просторового розвитку в Україні. *Економіка України*. 2022. №12. С. 34-50. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.12.034>

⁷⁴ Підтримка аграрного сектора в системі державного регулювання економіки. За ред. О.М. Бородіної, Ю.М. Лопатинського; Інститут економіки та прогнозування НАН України, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича МОН України. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. 280 с.

⁷⁵ Zakharchenko O., Aliksieichuk O., Kliuchnyk A., Shyriaieva N., Kudlai I. State support of agricultural producers as a factor in increasing the competitiveness of the agricultural sector. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. 2020. Vol. 8, N 1, p. 687-704. <http://dspace.opu.ua/jspui/handle/123456789/12107>

самоврядування, діяльність представників яких доцільно реалізувати за структурно-функціональними підходами⁷⁶.

Вагому роль відіграє підтримка малих і середніх підприємств, які виконують важливу функцію у сталому розвитку сільських територій та формуванні розмаїття агропродовольчої продукції на ринку. Гарантування підтримки й сприяння розвитку цих підприємств може створювати умови для різноманітності, залучення інновацій, забезпечення продуктивної зайнятості тощо.

Прикладом дієвої державної політики може слугувати Спільна аграрна політика ЄС (CAP), що актуально в умовах євроінтеграції України⁷⁷. «Інструменти Спільної аграрної політики та політики згуртованості є дуже важливими і підлягають безперервним реформам внаслідок мінливих внутрішніх умов Співдружності та динамічних глобальних трансформацій. Одна з цілей – підвищення конкурентоспроможності сільського господарства. Наразі спостерігається подальша переорієнтація політики ЄС на посилення турботи про природне середовище та клімат»⁷⁸. Серед багатьох завдань для України важливо підвищувати рівень стандартизованості агропродовольчої продукції відповідно до вимог ЄС.

У сучасних демократичних умовах, з урахуванням факторів децентралізації, посилення ролі місцевих громад, вагомою є взаємодія з громадськістю. Створення діалогу з громадськістю, споживачами та іншими зацікавленими сторонами може сприяти визначенню пріоритетів і потреб ринку. Врахування суспільних аспектів, екологічних зобов'язань та соціальних побажань допоможуть зберегти позитивний імідж аграрних підприємств та сприяти їхній конкурентоспроможності.

Важливою є дієва взаємодія лідерів і активістів, уряду, бізнесу та громадянського суспільства у напрямі визначення пріоритетів, позитивної зміни ситуації на локальному, регіональному, національному рівні, у світі загалом. Знаходження рішень можливе саме через державно-приватну співпрацю, формою такої взаємодії

⁷⁶ Євдокименко В.К. та ін. Структурно-функціональні складові регіональної аграрної політики. *Регіональна економіка*. 2005. № 2. С. 160-166.

⁷⁷ Старікова Л. Спільна аграрна політика ЄС і завдання України в контексті євроінтеграції (план наближення політик і гармонізації законодавства). *Німецько-український агрополітичний діалог (APD) / Аналітичний центр Аграрного союзу України*. Київ, 2022. 32 с. http://www.aau.org.ua/media/publications/1894/files/CAP_2023_02_10_12_36_02_818740.pdf

⁷⁸ Nowak A., Różańska-Boczula M. The Competitiveness of Agriculture in EU Member States According to the Competitiveness Pyramid Model. *Agriculture*. 2021. #12(1). ID: 245549642. <https://doi.org/10.3390/agriculture12010028>

може бути державно-приватне партнерство⁷⁹.

Схематичне узагальнення досліджуваних вище елементів може бути представлене у вигляді піраміди конкурентоспроможності аграрного підприємництва (рис. 3). Елементами виступають: *задіяні ресурси – сформований потенціал – дієві фактори – сформований продукт – ринок і його інституції – реалізована конкурентоспроможність аграрного підприємництва – одержаний ефект*.

Рис. 3. Піраміда конкурентоспроможності аграрного підприємництва

Джерело: розроблено автором на основі методичних узагальнень.

Отже, важливим є напрацювання напрямів підвищення рівня конкурентоспроможності національного аграрного сектора та його суб'єктів⁸⁰. Для розвитку економічної системи загалом «пропонується приділити більше уваги агропродовольчому сектору,

⁷⁹ Shylepnytskyi P., Zybareva O., Lopatynskiy Y. "People first" public-private partnership as an instrument for sustainable development of rural areas. *Agricultural Economics and Rural Development*. 2022. Volume 19. Issue 2, pp. 193-204.

⁸⁰ Lopatynskiy Y., Melnyk O., Sybyrka L., Melnyk A., Kobelia Z. Directions of Enhancement of the Competitiveness of National Economy Agricultural Sector. *International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE)*. 2019. Vol. 8. Issue-4, pp. 8361-8365. <https://www.ijrte.org/download/volume-8-issue-4/>

неціновим факторам конкурентоспроможності та впливу державного регулювання на конкурентоспроможність»⁸¹, чому, зокрема, присвячене і дане дослідження.

«Узагальнення висловлених думок різних груп авторів щодо «конкурентоспроможності» підприємництва показує, що суб'єкт господарювання повинен мати такі характеристики, щоб мати високий рівень конкурентоспроможності: продуктивність факторів виробництва, які використовуються у виробництві; підвищення рентабельності активів; постійна та/або зростаюча частка ринку; вироблення продукції високої якості при мінімальних витратах виробництва; висока адаптивність до змін зовнішнього середовища; розвиток інновацій; можливість реалізувати економію від масштабу; створення лояльного попиту на свою продукцію та запровадження ефективного управління»⁸², що є комплексним завданням.

При розробці шляхів підвищення конкурентоспроможності варто оцінити конкурентні позиції, сильні та слабкі сторони суб'єкта підприємництва (та потенційних конкурентів) з метою окреслення перспектив розвитку. В умовах наближеної до досконалої конкуренції в аграрному секторі відсутня можливість окремих одиниць бізнесу впливати на ціни реалізації продукції, тож досягнення конкурентних переваг можливе за рахунок мінімізації (оптимізації) витрат і постійного їх контролю. Разом із тим, укрупнення сільгосптоваровиробників, кооперація, кластеризація, горизонтальна й вертикальна інтеграція посилюють можливості впливу суб'єктів на ринкову ситуацію. Натомість у випадку з експортом продукції варто враховувати, що цінові конкурентні переваги часто мають тимчасовий характер.

Вагому роль відіграє якість і різноманітність продукції. Малим, а також середнім виробникам доцільно розглядати питання виробництва нішової агропродовольчої продукції, пошуку нових ринкових можливостей, акценту на органічності продукції тощо. Паралельно варто докладати зусиль до зміни суспільної позиції щодо споживчих пріоритетів, зокрема і продукції місцевого виробництва. Тут важливі державна підтримка (як і реформування аграрної

⁸¹ Latruffe L. Competitiveness, Productivity and Efficiency in the Agricultural and Agri-Food Sectors. *OECD Food, Agriculture and Fisheries Papers*. 2010. No. 30. OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/5km91nkdt6d6-en>

⁸² Borisov P., Miladinovski D. Competitiveness of agricultural enterprises – theories and determinants. *Journal of Bio-based Marketing*. 2022, vol.1, pp 57-69. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6500039>

політики загалом) та зв'язок із громадськістю.

Не зважаючи на значний ресурсний потенціал українського аграрного підприємництва, його віддача та ефективність не завжди високі. Питання у доступності ресурсів, а також чіткому регулюванні прав власності та пучків правомочності. Інноваційні підходи разом із вивченням та застосуванням прогресивних технологій і передового досвіду будуть вельми доцільними. Потенціал має бути реалізованим, що часто вимагає реінжинірингу бізнес-процесів.

Розуміння та можливість врахування ситуації економічної невизначеності ґрунтується на передбаченні й прогнозуванні ймовірних змін економічної ситуації та формування конкретних економічних умов. Прогнозування ймовірного розвитку аграрного підприємництва та підвищення його конкурентоспроможності можливе на основі сценарного підходу⁸³. Розвиток факторів конкурентоспроможності аграрного підприємництва можливий на системних засадах з категоріальними ознаками безперервності й динамічності, комплексності й оптимальності, необхідності й об'єктивності. Заходи, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності, повинні одночасно охоплювати короткострокові та довгострокові питання, відповідати на поточні виклики та мати стратегічну спрямованість з урахуванням глобальних криз, факторів зміни клімату, викривлень на світових ринках, об'єктивних і суб'єктивних детермінант.

Висновки

Конкурентоспроможність аграрного підприємництва є ключовою умовою його успіху та сталого розвитку загалом. Ідентифікація та розуміння факторів, що впливають на конкурентоспроможність, є важливим завданням для всіх стейкхолдерів агробізнесу. Підвищення якості задіяних ресурсів (у т.ч. людського капіталу), упровадження інновацій, ефективне управління суб'єктами та ризиками, дієва державна підтримка на програмно-цільових засадах, урахування потреб і запитів громадськості допоможуть підтримати розвиток аграрного сектора і, як результат, забезпечити стабільне економічне зростання підприємництва сільських територій. Міжнародна підтримка, співпраця стейкхолдерів, обмін досвідом і розуміння глобальних

⁸³ Lopatynskyi Yu. et al. Scenario Forecasting of Agriculture Institutional Transformation on Sustainable Development Base. *WSEAS Transactions on Environment and Development*, 2021, Volume 17, Art. #55, pp. 574-582. <https://wseas.com/journals/ead/2021/b125107-1368.pdf>

викликів сприятимуть побудові сильної та стійкої системи аграрного господарювання в Україні, що відіграватиме важливу роль у глобальному аграрному середовищі в умовах економічної невизначеності та соціальних викликів.

Підвищення конкурентоспроможності аграрного підприємництва є багатогранним процесом, який вимагає взаємодії та співпраці між політиками, науковцями й освітянами, аграрними об'єднаннями та союзами, репрезентативними представниками сектора та аграрними підприємцями з метою досягнення адаптивних рішень. За допомогою пріоритетів у довгостроковому (стратегічному) плануванні, сприйнятті ресурсозберігаючих і природозберігаючих технологій, сталих практик та розвитку людського капіталу можливе прокладання оптимального шляху до розквіту та стійкого модернізаційного розвитку аграрного господарювання, що сприятиме економічному процвітанню та продовольчій безпеці.